

Henryk Kowalewicz

Średniowieczna poezja polskich żaków

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 64/1, 195-216

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

II. M A T E R I A Ł Y I N O T A T K I

Pamiętnik Literacki LXIV, 1973, z. 1

HENRYK KOWALEWICZ

ŚREDNIOWIECZNA POEZJA POLSKICH ŻAKÓW

W średniowiecznej poezji polsko-łacińskiej zachowanej w naszych rękopisach przewaga liczebna wierszowanych utworów na tematy religijne nad utworami o charakterze świeckim jest jeszcze bardziej wyraźna niż w dawnej poezji krajów Europy zachodniej. W Polsce nie było warunków sprzyjających szerszemu rozwojowi poezji zwanej potocznie wagancką¹, choć nikłe jej ślady można odnaleźć w naszych średniowiecznych rękopisach. Utwory żakowskie muszą więc zająć u nas miejsce analogiczne do tego, jakie w literaturach zachodnioeuropejskich ma poezja waganatów — zresztą niekiedy nie jest nawet możliwe ścisłe odgraniczenie twórczości żakowskiej od waganckiej.

Jeszcze do niedawna znajomość średniowiecznej poezji żakowskiej w Polsce ograniczała się do trzech tylko utworów, tj. do dwóch rymowanych listów miłosnych i jednej piosenki związanej z wyborem „żakowskiego króla”.

Odkrywcą rymowanego listu miłosnego ułożonego przez krakowskiego żaka jest Aleksander Brückner². Znalazł ten list w rękopisie w Berlinie (Deutsche Staatsbibliothek, sygn. Lat. Quart. 239), wśród innych zabytków epistolografii, napisanych już prozą. Rękopis berliński jest proveniencji krakowskiej, a zawarty w nim zbiór listów pochodzi z drugiej połowy XV wieku. Brückner przytoczył tylko początek i parę dalszych wyjątków z tekstu listu rymowanego. Uważał go za zbyt mało wartościowy pod względem poetyckim, aby publikować całość. Odkrywcę zniechęciło także trudno czytelne pismo przekazu³. Dokładniej opracował ów rękopis Ry-

¹ Nazwa ta jest niezupełnie ścisła, gdyż twórcami liryki świeckiej w średniowieczu nie zawsze byli poeci wędrowni. J. Vilikovský (*Latinská poesie žakovska v Čechách*. „Sborník Filosofického Fakulteta Universiteta Komenského v Bratislavě” 1932, nr 4) słusznie nazywa ją „żakowską”.

² A. Brückner, *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*. II. „Rozprawy Wydziału Filologicznego AU” t. 22 (1895), s. 59—60.

³ *Ibidem*, s. 59: „Całego przepisywać nie chcieliśmy, poezji tam nie ma, przy tym pismo drobne i nieczytelne”.

szard Ganszyniec. W obszernej rozprawie o staropolskich listach miłosnych opublikował całe teksty listów z tego rękopisu, zarówno rymowane jak i prozaiczne⁴. Okazało się, że oprócz znanego Brücknerowi listu rymowanego o początku: „*Saluto te, speciosa, pulcra, clara et formosa*”, w zbiorze znajduje się jeszcze jeden list poetycki. Nie jest on jednak utworem samodzielnym jak wyżej wymieniony, lecz stanowi sześciostrofkowe zakończenie listu napisanego prozą. Część rymowana zaczyna się wersem: „*Es enim stella virginum, nobilium et civium*”.

Trzecim dotychczas znanym zabytkiem polsko-łacińskiej poezji średniowiecznych żaków była piosenka *Breve regnum erigitur*. Jej odkrycie wzbudziło od samego początku duże zainteresowanie przede wszystkim wśród muzykologów, gdyż zachowała się w przekazie zaopatrzonym w nuty. Przekaz ten pochodzi z w. XV, znajduje się w rękopisie Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, przechowywanym obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie (sygn. Kras. 52). Nie wchodząc w szczegóły polemiki, która się rozwinęła wokół paleograficznego i muzycznego opracowania oraz interpretacji tego utworu, wspomnieć należy, że tekst opublikowali: Zdzisław Jachimecki (dwukrotnie), Maria Szczepańska oraz Ryszard Ganszyniec⁵. Muzykolodzy w szeregu reedycji przytaczali tekst ustalony przez Jachimeckiego. Żadne z dotychczasowych wydań pieśni *Breve regnum* nie było wolne od błędów w odczytaniu rękopisu. Wersja ustalona przez Ganszynieca zawiera daleko idące poprawki, które uczony ten wprowadził do tekstu.

Do tych trzech zabytków polsko-łacińskiej poezji żakowskiej możemy obecnie dodać dalsze, nie publikowane dotąd utwory.

W Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (sygn. 1578) zachował się niepozorny zewnętrznie rękopis złożony z dwóch części. W katalogu rękopisów PAU został nazwany bardzo ogólnikowo: „Kantyczki studenckie z XV w.”⁶ Pierwsza część tego rękopisu obejmuje teksty polskie oraz łacińskie rotule kołędowe. Zabytki staropolskiego języka opublikował w transliteracji Władysław Seredyński, a rotule zostały wydane w zbiorze kołęd staropolskich przez Juliusza Nowaka-Dłużewskiego i Stefana Nieznanowskiego⁷. Drugą część rękopisu wypełnia mało staran-

⁴ R. Ganszyniec, *Polskie listy miłosne dawnych czasów*. Lwów 1925, s. 60—67.

⁵ Z. Jachimecki: *Na marginesie pieśni studenckiej z XV wieku*. Kraków 1930; *Muzyka na dworze króla Władysława Jagielly*. Kraków 1915, s. 13. — M. Szczepańska, *Do historii polskiej muzyki świeckiej w XV stuleciu*. „Kwartalnik Muzyczny” 1929, s. 1—10, — R. Ganszyniec, *Echa pieśni goliardowej w Polsce*. „Przegląd Humanistyczny” 1930, z. 2, s. 188—190.

⁶ J. Czubek, *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie*. Kraków 1906.

⁷ W. Seredyński, *Trzy zabytki języka polskiego z drugiej połowy XV wieku*. „Sprawozdania Komisji Językowej AU” t. 1 (1880), s. 155—160. — *Kołędy polskie*.

na kursywa. Trudności związane z odczytaniem tej części zniechęciły Seredyńskiego do bliższego zapoznania się z treścią⁸. Były też one przypuszczalnie powodem, dla którego zawarte w tej części rękopisu zabytki poetyckie pozostawały dotąd nie znane. Tymczasem zawiera ona kilka ciekawych pieśni i wierszy żakowskich, których transkrypcję załączam w *Dodatku*. Rękopis PAU powstał w r. 1508, ale zapisane w nim pieśni są niewątpliwie wcześniejsze.

Następnym źródłem, w którym znalazłem zabytek średniowiecznej poezji żakowskiej, jest rękopis Biblioteki Seminarium Duchownego w Kielcach (bez sygnatury), noszący tytuł: *Antiphonarium dominicarum*. Na dwóch początkowych stronicach zapisano w nim pieśń prośbą żaków, *Responsorium pauperum*, wraz z nutami. Przekaz pochodzi wprawdzie z r. 1510, ale i w tym wypadku możemy przypuszczać, że nie jest to pierwszy zapis tego utworu, lecz jego późniejsza kopia.

Oprócz tych utworów, które można uważać za poezję żakowską w ścisłym tego słowa znaczeniu, w polskich rękopisach znalazłem wiele dalszych drobnych wierszyków i rymowanych przysłów, zapisanych przez studentów. Są to jednak najczęściej utwory pochodzenia obcego, rozpowszechnione w całej średniowiecznej Europie. Dopiero po dokładnej inwentaryzacji tych zabytków w polskich rękopisach średniowiecznych można będzie ustalić, które z nich mogły powstać w Polsce. Nie omawiam tu także tych pieśni studenckich, o których już teraz wiadomo, że zostały przeniesione z zagranicy do polskich rękopisów; będą one opracowane w innym miejscu. Warto jednak zaznaczyć, że nasze rękopisy przekazały pewną liczbę takich utworów, przy czym niektóre polskie przekazy pieśni obcego pochodzenia są wcześniejsze niż te, które odkryto w obcych rękopisach. Pominę tu także wydane przez Ganszyńca listy miłosne, obszernie zresztą przez tego uczonego skomentowane, ponieważ wraz z innymi zabytkami dawnej epistolografii zostaną omówione w innej pracy.

Dotychczas odnalezione utwory żakowskie można podzielić na kilka grup tematycznych, którym nadaję tutaj nazwy określające charakter każdej z nich.

I. „Juvenalia Cracoviensia”

Z tekstu wspomnianej już wyżej pieśni *Breve regnum erigitur* (zob. jej tekst w *Dodatku*, nr 1) wynika, że krakowscy zacy corocznie obchodzili tydzień swych zabaw, podczas których wybierali spośród siebie króla.

Średniowiecze i wiek XVI. Wydali S. Nieznanowski i J. Nowak-Dłuzewski. T. 1. Warszawa 1966, s. 7—17.

⁸ Seredyński, *op. cit.*, s. 155: „pismo drugich kart sześciu [...] jest już ową nieznośną i drobną kursywą z końca wymienionego [XV] lub początku XVI stulecia”.

Utwór *Breve regnum* był też do niedawna jedynym źródłem wiadomości o tych zabawach. Początkowe przypuszczenie, że *Breve regnum* przeznaczono może na wybór prawdziwego króla⁹, szybko upadło. Obecnie już nie ma żadnych wątpliwości, że była to piosenka odnosząca się do wyboru króla żaków. Ostatecznego dowodu dostarczają dwie inne piosenki żakowskie, nie znane poprzednim wydawcom *Breve regnum*.

Zabawy studenckie stanowiły rodzaj saturnaliów, dla których cechą charakterystyczną było odwrócenie zwykłej hierarchii społecznej. Wyraźnie się o tym mówi w strofie 1: „*Sublimatum deprimitur / Et depressum elabitur*”. A więc „*depressum*”, to, co zwykle znajdowało się na dole szkolarskiego społeczeństwa, „uciśnieni” żacy, wyniesieni byli w górę na okres zabaw. Natomiast „*sublimatum*”, tzn. władze uniwersyteckie, gdyż w zasadzie innym żacy nie podlegali, doktorzy i magistry, schodzili do roli podrzędnej. Podobna zabawa przypominająca saturnalia była znana już znacznie wcześniej w szkole klasztornej w St. Gallen. Również i tam żacy raz do roku sprawowali władzę¹⁰. Nie wydaje się uzasadnione tłumaczenie przez Ganszyńca sensu strofy 2 *Breve regnum*, z której ma jakoby wynikać, że zabawy żakowskie odbywały się pod kierownictwem i za zezwoleniem władz uniwersyteckich. Do tego stwierdzenia doszedł Ganszyniec po wprowadzeniu zmian w tekście przekazany przez rękopis. Zmiany te poprawiają utwór trudno zrozumiałą, ale całkowicie odwracają myśl zawartą w drugiej strofie.

Charakterystyczne jest, że żacy nazwali samych siebie wojskiem („*militia*”). To określenie powraca jeszcze w dalszych utworach. Królestwo żakowskie, jak czytamy w strofie 4, trwało osiem dni („*octo dierum spacium*”), ale w strofie 5, ostatniej, mamy wiadomość, że zabawy trwały dni siedem („*tota septimana*”). Inny utwór, o którym będzie mowa, wyjaśni tę pozorną sprzeczność.

Z grona żaków wybierano króla: „*Cracoviensem filium*”. Piosenka zapowiada jednak, że po zabawach cały królewski dwór otrzyma lanie, gdyż zabawy zabierają żakom czas, który powinni poświęcić na naukę. Nie wiadomo, czy bicie dworu królewskiego („*post hoc regis pallacium plagis ferendum*”) zwyczajowo przeprowadzała gromada byłych „poddanych”, czy też stanowiło ono odwet ze strony władz uniwersyteckich po nastaniu właściwego porządku na uczelni.

⁹ Właściwy charakter tej pieśni określili T. Tyc (*Z dziejów kultury w Polsce średniowiecznej*. Poznań 1925, s. 53) i Jachimiecki (*Na marginesie pieśni studenckiej z XV wieku*).

¹⁰ Zob. H. Waddel, *Średniowiecze waganów*. Przełożyła Z. Wrzeszcz. Warszawa 1960, s. 132—133.

W rękopisie PAU z r. 1508 (sygn. 1578) znalazłem drugą piosenkę żakowską odnoszącą się do tygodnia zabaw studenckich i wyboru królewskiego dworu. Przynosi ona dalsze wiadomości dotyczące rodzaju zabaw krakowskich żaków. Jest też znacznie obszerniejsza niż *Breve regnum*, składa się z 47 leoninów. W rękopisie nosi tytuł *Metra de sancto Gallo*, tekst zaczyna się wersem „*Auram discernit, alas gallus quoque pandit*” (zob. *Dodatek*, nr 2). Utwór mówi o zwyczajowym przynoszeniu przez żaków składki w postaci kogutów, przeznaczonych na wspólną zabawę. Dowiadujemy się, do jakiego celu koguty były potrzebne. Stanowiły podarunek dla magistra, „*ut bene doceat*”, przede wszystkim jednak miały dostarczyć żakom jednej z rozrywek podczas studenckiego święta — tekst mówi wyraźnie o urządzaniu walk kogutów. Pieśń *De sancto Gallo* zawiera jedyną dotychczas wiadomość o istnieniu tego rodzaju widowisk w średniowiecznej Polsce. Szczegółowo wylicza się, jakie koguty należy przynieść, aby walki były ciekawe. Koguty mają zatem być wyrośnięte, tłuste, o dobrych ostrogach, bojowe. Nie wolno przynosić kurzego hermafrodyty, gdyż „*Qui portabit kurzeyam, stabit ante vyerzeyam*” (w. 35). Jako równowartość koguta można było na ucztę przynieść dwie kury lub kapłona. Urzędy na dworze królewskim otrzymywało się zależnie od wartości daru, a więc za kaczkę można było zostać królewskim kucharzem („*cocus*”), za kozę błaznem („*histrion*”), za kapłona margrabią („*marchion*”). Pod koniec utworu mowa jest o wyborze króla. Autor niewątpliwie zdawał sobie sprawę z tego, że zabawy studenckie i połączone z nimi wybryki młodzieży mogą wywołać sprzeciwy ze strony starszych duchownych, przypomina im zatem, że w młodości sami szaleli podczas zabaw w króla:

*Serve Jhesu Cristi, scis, quia ipse puer fuisti
Et furiose lusisti cum rege sicut et isti.
Non irascaris, quod puer esse probaris, [w. 44—46]*

Z tego wynika, że zabawa w wybór króla żaków miała w chwili układania utworu dłuższą tradycję, którą pamiętali ze swej młodości przedstawiciele poprzedniego pokolenia.

Mogłoby się здаwać, że tytuł utworu odnosi się do „świętego Koguta” („*de sancto Gallo*”). Takie parodie nie były w średniowieczu rzadkością (w tym samym rękopisie mamy przecież m. in. modlitwę o „św. Pijaczynie” — „*de sancto Bibulo*”). A jednak tytuł odnosi się do świętego Gawła, czego dowodzą wzmianki w tekście: „*In festo Galli volo, ut dantur michi galli*” (w. 6); „*In festo Galli faciunt sua prelia galli*” (w. 20).

W średniowieczu można było tworzyć rymy z jednakowo brzmiących wyrazów, jednak pod warunkiem, że miały one różne znaczenie. Można więc było rymować np. wyrazy: *rei* (od *res*) z *rei* (od *reus*) lub *regi* (wy-

mowa: *reji*, od *rex*)¹¹. W naszej pieśni rymuje się więc „*Gallus*” (Gawel) z „*gallus*” (kogut). Ostatecznego dowodu dostarczają wersy 12—13:

*His gallis pueri celebrant solennia Galli,
Hoc festum simplex solet pueris esse duplex.*

Dzień św. Gawła miał rzeczywiście w polskich diecezjach niski stopień liturgiczny, był tylko *festum simplex*. Natomiast przez żaków był obchodzony uroczysto, jako *festum duplex*, oczywiście nie jako święto kościelne. Tydzień zabaw żakowskich zaczynał się zatem w dniu św. Gawła, czyli 16 października. Kończył się 22 tegoż miesiąca. Jednakże *festum duplex* miało w liturgii wigilię. Analogicznie zatem do zwyczaju liturgicznego żacy zaczynali swe zabawy w wigilię św. Gawła, tj. 15 października. Walki kogutów stanowiły jedną z atrakcji w dniu samego święta, o czym mówi przytoczony już wers 20. Natomiast pieśń o św. Gawle była przez żaków śpiewana w przeddzień jego święta, dowodzi tego wyraz „*cras*” w w. 16: „*Ut cras laudatis, omnes gallos habeatis*”. I tu wyjaśnia się sprzeczność, z którą spotkaliśmy się w pieśni *Breve regnum*. Zabawy trwały „*tota septimana*”, ale wraz z wigilią obejmowały „*octo dierum spacium*”.

Pod względem artystycznym pieśń o św. Gawle stoi na niewysokim poziomie. Poszczególne wersy często zawierają niezbyt poprawne rymy, zdarzają się potknięcia wersyfikacyjne, kompozycja utworu jest niejasna, widoczne trudności w wysłowieniu się. Ten brak wyrobienia poetyckiego i w ogóle liczne usterki dowodzą właśnie, że autorem był rzeczywisty żak, a nie poeta bardziej wprawny w układaniu wierszy, że mamy w tym wypadku do czynienia z poezją żakowską, całkowicie autentyczną w swej nieporadności.

Tekst przekazany przez rękopis wymaga wprowadzenia w kilku miejscach zmian, gdyż zawiera niewątpliwe błędy. Już sam początek ujawnia potrzebę poprawienia; w rękopisie brzmi on: „*Auram discerunt ale gallus quoque pandit*” — nie ma więc w nim rymu wewnątrzwersowego. Wyda się, że należy ten wers poprawić tak: „*Auram discernit alas gallus quoque pandit*”, co sprawia, że staje się on zrozumiały, a jednocześnie powstaje poprawny leonin. Takich usterek spotykamy w tym tekście dość dużo, jednak ich usunięcie nie jest sprawą prostą. Przypuszczalnie część z nich należy przypisać nieudolności autora. Rękopis PAU zaś nie jest oryginałem autorskim, a niektóre jego błędy wskazują, że był przepisywany z rękopisu trudno czytelnego już dla kopisty. Przy zbyt daleko idących korekturach grozi niebezpieczeństwo usunięcia usterek występujących już

¹¹ Prawdziwe nagromadzenie jednobrzmiących, a różnoprzmiących wyrazów znajdujemy w *Antygameracie Frowinusa*.

w oryginale autorskim i odtworzenia utworu w kształcie poprawniejszym niż sam oryginał. W załączonym tekście starałem się zatem prostować tylko błędy charakterystyczne, jakie zwykle powstają podczas przepisywania.

Powiązanie treściowe z pieśnią *Breve regnum* dowodzi, że pieśń o św. Gawle powstała także w Krakowie. W tekście nie wymieniono nazwy miasta. Dodatkowym dowodem na polskość utworu są wplecione w łacinę polskie wyrazy. Czas powstania możemy przesunąć na wiek XV, na to wskazują zepsute lekcje tekstu świadczące o przepisaniu go ze starszego rękopisu. W ogóle utwór jest całkowicie średniowieczny w treści i formie. Nie ma w nim żadnych śladów wpływu poezji typu humanistycznego. Jedyne wyjątkiem stanowi użycie wyrazu „*zelotipes*”, nie spotykanego w średniowiecznej poezji polsko-łacińskiej. Ten grecki wyraz nie był jednak powszechnie znany, gdyż zamieszczono nad nim polską głosek: „*mylossnykyem*”.

Do wyboru króla żaków odnosi się też następna, trzecia z kolei piosenka. Znajduje się ona również we wspomnianym rękopisie PAU. Składa się z 12 wersów, na przemian łacińskich i polskich. Początek jej brzmi: „*Ad festa regis incliti, / Gdzie krole wybierają*” (zob. Dodatek, nr 3).

Takie dwujęzyczne pieśni nie były w średniowieczu rzadkością. Największą popularność pozyskała sobie łacińsko-niemiecka kolęda pochodząca z pierwszej połowy XV w. (przypuszczalny autor: Piotr z Drezna): „*In dulci iubilo / Singet und sit vro*”. Wersja łacińsko-czeska tej kolędy, dotąd nie publikowana, znajduje się w rękopisie z XV w. przechowywanym w bibliotece dominikanów w Krakowie: „*In dulci iubilo / Vssitky prospievuyte*”. Tradycja takiego komponowania pieśni i wierszy jest stosunkowo wczesna. Piosenki łacińsko-francuskie i łacińsko-niemieckie znajdujemy już w zbiorze *Carmina Burana*. Natomiast w Polsce piosenka *Ad festa regis incliti* jest pierwszym odnalezionym utworem średniowiecznym, w którym język polski występuje na równi z łacińskim.

Wers 1 tej żakowskiej piosenki zapożyczono z pierwszej antyfony drugiego nokturnu wchodzącej w skład rymowanego oficjum o św. Stanisławie: *Dies adest celebris*. Antyfona ta zaczyna się wersem: „*Ad festa regis inclita*”, lub — jak przekazuje część rękopisów — „*Ad festa regis incliti*”. Dalsze jej wersy nie mają jednak odpowiedników w naszym utworze. Również schemat budowy jest odmienny, nie dałoby się zatem odtworzyć melodii żakowskiej piosenki na podstawie podobieństwa metrycznego do antyfony o św. Stanisławie. Końcowa wzmianka żakowskiego utworu stanowi może aluzję do wyprawy wojennej na Węgry, w której żacy, jako lud niewojenny, udziału nie brali, lecz pasowani na rycerzy byli w szkole.

Jak już wyżej powiedziano, żacy uroczyście obchodzili dzień św. Gawła. Kult tego świętego nie był w Polsce bardzo rozpowszechniony. Jest zatem

możliwe, że tradycja urządzania w jego dniu zabaw żakowskich, a przypuszczalnie i szeregu innych zwyczajów związanych ze studiami wywodzi się z opactwa w St. Gallen. Na to wskazywałyby również wiadomości o istnieniu podobnych zabaw w tym ważnym dla kultury średniowiecznej ośrodku naukowym i muzycznym. Przejęcie zwyczajów żakowskich nastąpiło zapewne nie bezpośrednio, lecz przez uniwersytety w krajach romańskich.

II. „De miseria scholarium”

Ta druga grupa utworów żakowskich składa się z pieśni i wierszy prośzalnych. Mówią one o studenckiej biedzie, a układano je w celu wzruszenia słuchaczy (lub czytelników) i uzyskania od nich datków. Jałmużna była dla wielu studentów ważnym źródłem utrzymania, a zachowane wiadomości świadczą, że żacy zupełnie nie przesadzali, mówiąc w swych utworach o nędzy panującej w bursie, o głodzie, jaki cierpieli.

Jedną z pieśni zawierających prośbę o wsparcie znalazłem w rękopisie Seminarium Duchownego w Kielcach (bez sygnatury). Jest opatrzona tytułem: *Responsorium pauperum Cristi sociorum et victorum militum scholasticorum strenuissimorum paszanych kokoszymi gelthy anno 1510 Salutis* (zob. *Dodatek*, nr 4), tekst podpisano pod nutami całkowicie oryginalnej melodii, utrzymanej — zgodnie ze wzmianką w tytule — w konwencji responsoriów brewiarzowych. Wtrącone w tytule wyrazy polskie mówią, że żacy byli pasowani („pasani”) kurzymi jelitami („jel’ty” to skrócona forma od „jelity”), a nie pasem rycerskim. Mimo tej żartobliwej wzmianki tekst jest smutny, każda z dwóch strof ma zakończenie: „*Quia miseria regnat in bursa nostra*”. Stosownie do zwyczaju zapisywania w rękopisach liturgicznych całego refrenu jedynie po pierwszej strofie, a po dalszych tylko jego początku, także i w naszym utworze po strofie 2 umieszczono sam wyraz „*Quia*”. *Responsorium pauperum* było niewątpliwie pieśnią śpiewaną przez żaków podczas zbierania jałmużny.

Do tej samej grupy utworów prośzalnych należy wiersz o żakowskiej nędzy, zawarty we wspomnianym już rękopisie PAU. Wiersz ten, ujęty w formę listu rymowanego, posiada w rękopisie tytuł *Epistola preoptima in illos* (zob. *Dodatek*, nr 5). List był przypuszczalnie rozpowszechniony w odpisach doręczonych lub podkładanych potencjalnym ofiarodawcom. Wyraźnie o tym mówią słowa w tekście: „*cartam nostram suscipite*” (w. 5). Utwór zaczyna się wersem: „*O domini digni, venerabiles atque benigni*”. Zawiera szereg skarg na nędzę, głód i pragnienie panujące wśród żaków, a także prośbę o wsparcie. Tekst jest obliczony na wywołanie współczucia, ale i tu żacy nie mogą powstrzymać się od żartu. Zakończenie całości to parodia uroczystych pism, które w średniowieczu wychodziły z kancelarii dostojników:

*Datum et actum in quarto angulo, sigillo nostro suppenso.
 Appenso nostro credatis et nos in mente habeatis,
 Si autem non credatis, sigillum nostrum inspiciatis.
 Anno Domini Millesimoquingentesimo octavo etc. [w. 18—21]*

Nie wiadomo jednak, czy to zakończenie nie jest dodatkiem późniejszym, gdyż właściwy tekst zamyka się na w. 17: „*Ob hoc enim munus locet vos in celis Trinus et Unus*”. Wolno przypuszczać, że zamieszczona na końcu data odnosi się tylko do odpisu, a sam utwór jest wcześniejszy. W tekście nie znajdujemy wzmianek, na podstawie których można by twierdzić, że powstał on w Polsce. Jedyłą przesłanką do takiego mniemania jest jego brak w obcych źródłach rękopiśmiennych. Znamy natomiast inny wiersz, który wykazuje duże podobieństwo do listu krakowskiego. W rękopisie Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (sygn. I.F.600), który powstał w r. 1451, na wyklejce znajduje się wiersz o niemal identycznym początku: „*O domine digne, venerabilis atque benigne*” (zob. *Dodatek*, nr 5a). Wiersz ten powstał w szkole przy kościele Bożego Ciała we Wrocławiu. Składa się z przemiennych wersów niemieckich i łacińskich: „*Beyde groz vnd kleyne / O domine digne*”. Opublikował go Joseph Klapper¹², uważając oba teksty — niemiecki i łaciński — za jeden utwór. Wydał je zatem łącznie, tak jak zostały zanotowane w rękopisie. Są to jednak dwa utwory, gdyż niemiecki tekst ani nie uzupełnia wierszy łacińskich, ani też nie jest przekładem tekstu łacińskiego. Również rymowanie jest odrębne dla obu tekstów. Wiersz niemiecki jest tylko w ogólnym założeniu podobny do łacińskiego, stanowi jego luźną parafrazę. Ponieważ w wydaniu Klappera występują usterki typu paleograficznego, i to zarówno w tekście łacińskim jak niemieckim, załączam ponowne odczytanie obu utworów (zob. *Dodatek*, nr 5a i 5b).

Łaciński wiersz żaków wrocławskich — podobnie jak krakowski, o którym była wyżej mowa — zawiera prośbę o datki, skarży się także na żakowską biedę. Czytano go ofiarodawcom, o czym mówi zwrot: „*cartam hanc legant*”. Skargi na nędzę są tu sformułowane bardziej ogólnikowo.

III. „*Regulae scholarium*”

Stosunkowo dużą grupę stanowiły w średniowieczu wiersze pouczające studentów o zachowaniu się w szkole i poza nią, przekazujące im przepisy porządkowe i moralne. Bardzo popularny był poemat, spotykany także w polskich rękopisach, którego początek brzmi: „*Laus et honor pueris solet evenire*”. W rękopisie PAU zapisano tylko jego początkowe wyrazy. Nato-

¹² J. Klapper, *Mitteldeutsche Texte aus Breslauer Handschriften*. 5. „*Zeitschrift für deutsche Philologie*” t. 47 (1918), s. 93—94.

miast w całości znajdujemy tu zapisany inny utwór, opatrzony tytułem *Latinale de statu scolarium*, zaczynający się słowami: „*Cupientes discere debent hec mente tenere*” (zob. *Dodatek*, nr 6).

Na utwór składają się 24 leoniny. Zawiera on zbiór zaleceń, nakazów i zakazów, do których winni się zacy stosować. Rymy prawie wyłącznie utworzone są z bezokoliczników. Właściwy tekst kończy się w. 22: „*Hec rare faciunt discipulum superare*”. Wersy 23—24 są dodatkiem w postaci przysłowia:

*Doctior magis eris, si [quod] nescis, queris,
Si nunquam queris, raro magister eris.*

Także i w tym utworze trudno dopatrzeć się większych wartości poetyckich. Autor nie tylko nie przestrzegał zasad metryki, ale w niektórych wersach nie starał się nawet zachować równej liczby sylab. Jest to typowy wiersz mnemotechniczny: rymy miały ułatwić zapamiętanie podstawowych zasad obowiązujących studenta. Za czas powstania utworu możemy przyjąć wiek XV. Nie mamy dowodów, że powstał w Polsce, mimo występowania w tekście zakazu: „*nunquam Polonisare*” (w. 14). W oryginale autorskim mogło być również „*Bohemisare*” lub „*Germanisare*”. Zwrot „*raro magister eris*” nasuwa przypuszczenie, że przepisy odnoszą się do studentów uczelni posiadającej prawo nadawania stopni naukowych. W naszym wypadku świadczyłoby to o tym, że studencki zeszyt Biblioteki PAU został zapisany ręką ucznia Akademii Krakowskiej.

IV. „Parodiae”

Średniowiecze, tak przepojone duchem religijności, było jednocześnie okresem powstawania stosunkowo wielu utworów parodiujących modlitwy i teksty sakralne. Wydaje się słuszne zdanie Paula Lehmana, że parodiowania tekstów religijnych, łącznie z oficjum mszalnym i *Ewangelią*, nie uważano w średniowieczu za bluźnierstwo, parodia bowiem w gruncie rzeczy należy do twórczości moralizatorskiej.

W zbiorze *Carmina Burana* znajdujemy między innymi parodiami także satyryczne *Officium lusorum*, w którym nie brak nawet sekwencji *Victimae novali cinque ses immolent Deciani* oraz „ewangelii” ośmieszającej kurię rzymską: *Evangelium secundum Marcas argenti*. Lehmann wydobył na światło dzienne dalsze jeszcze parodie oficjów liturgicznych i modlitw¹³. W Polsce parodie utworów religijnych nie są częste, dotychczas znane pochodzą z okresu stosunkowo późnego, przeważnie z XVII wieku¹⁴. W rękopisie PAU znajdujemy kilka typowo waganckich modlitw.

¹³ P. Lehmann, *Die Parodie im Mittelalter*. Wyd. 2. Stuttgart 1963.

¹⁴ Ganszyniec, *Echa pieśni goliardowej w Polsce*, s. 161—204.

Jedną z nich jest *Kolekta o św. Pijacynie*. Druga modlitwa, *Kolekta wieśniacza*, sięga pochodzeniem w. XIII i znana jest jako jedna z modlitw waganckich¹⁵. Trzecią wreszcie modlitwą, również należącą do typu „*contra rusticos*”, jest występujące w rękopisie PAU rymowane „*Deo gratias*” (wszystkie te trzy teksty zawiera *Dodatek*, nry 7—9).

W tym samym rękopisie znajdują się także pieśni maryjne i polski rymowany dekalog, wniesione ręką tego kopisty, który przepisał wyżej wymienione teksty. Mamy tu jeszcze jeden utwór należący do gatunku parodii, lecz już nie religijnej. W średniowieczu popularny był schemat skróconej gramatyki (*Donatus Minor*), składający się z pytań: „*Que pars?*”, „*Quare?*”, służący do odpytywania ucznia. W parodii tej gramatyki, występującej w rękopisie PAU, do odmieniania podstawiono wyraz „*rusticus*” (zob. *Dodatek*, nr 10). Po odpowiedzi na pytanie z gramatyki następuje złośliwy komentarz i odpowiedni wierszyk. Początek tej gramatyki wygląda następująco:

RUSTICUS

QUE PARS? *Nomen; dyabolicum.*

QUARE? *Quia est ineptus, insulsus, quia est mendax.*

VERSUS:

Rusticus est fallax, tristis, nequam quoque mendax.

Grammatica rusticorum składa się z obelg i inwektyw pod adresem wieśniaka, często dowcipnych, niekiedy niewybrednych. Wśród wierszyków znajdujemy także cytaty zapożyczony z *Antygamerata* Frowina: „*Rustice, tu grosse, fac tua fercula grosse*”.

Gramatyka ta nie jest polskiego pochodzenia. Zbliżone do niej teksty opublikował Lehmann z niemieckich rękopisów. Przekaz krakowski stanowi jednak odrębną redakcję, w wielu miejscach różną od przekazów niemieckich.

Twórczość satyryczna „*contra rusticos*” była w średniowiecznych ośrodkach akademickich bardzo popularna i zasługuje na odrębne opracowanie. Pejoratywnego odcienia nabrał wyraz „*rusticus*” już w starożytności. Także i w średniowieczu znaczył on to samo co „*incultus*”; przeciwieństwo „*rusticitas*” stanowiła „*urbanitas*”, a nazwanie inteligenta „*rusticus*” uważano za poważną obelgę. Zniesławieniem było w Polsce nazwanie tak szlachcica, chociaż już z innego powodu: stanowiło to zakwestiono-

¹⁵ Kolekta ta występuje również w rozszerzonej postaci w „mszy pijackiej”, opublikowanej przez Lehmanną (op. cit., s. 240 n.) z trzech rękopisów XV-wiecznych: „*Potemus. Deus, qui perpetuam discordiam inter clericum et rusticum seminasti et rusticorum multitudinem ad servitium dominorum venire precepisti, da nobis, quesumus, semper et ubique de eorum laboribus vivere et eorum uxoribus et filiabus uti et semper de eorum mor[t]alitate gaudere. Per doleum nostrum reumque Bachum, qui tecum bibit et cartat per omnia pocula poculorum. Stramen*”.

wanie szlachestwa. Nawet w polskiej nomenklaturze sądowej wieśniaka nie określano wyrazem „*rusticus*”, lecz używano wyrazu „*kmetho*”.

Na uniwersytecie był nieokrzesanym wieśniakiem, „*rusticus*”, ten, kto dopiero zaczynał studia. Możliwe zatem, że z *Gramatyki wieśniaczej* odpytywano beana podczas obrzędu otrzęsin. W rękopisie PAU znajduje się jeszcze jeden zbiorek, nazwany *Auctoritates*. Nie należy on wszakże do często w średniowiecznych rękopisach spotykanych zestawień cytatów ze znanych autorów, jak wskazywałby ten tytuł. Składają się na niego przysłowia i zagadki; niektóre z nich wywodzą się ze starożytności. Przeważnie nie są polskiego pochodzenia, nie omawiam ich więc tutaj. Umieszczenie ich w rękopisie PAU jest jednak ważne, gdyż pozwala przypuszczać, że zostały zebrane przez kopistę rękopisu z myślą o przeznaczeniu ich na żakowskie święto¹⁶.

¹⁶ Przekazując transkrypcję tekstów wraz z podobiznami oryginałów, pozwalam sobie jednocześnie złożyć serdeczne podziękowanie panu profesorowi drowi Marianowi Plezi za wnikliwą recenzję i propozycję wprowadzenia kilku celowych poprawek do zniekształconych tekstów.

DODATEK

1

[CANTILENA SCHOLARIUM]¹

<p>1. Breve regnum erigitur,
Sublimatum deprimitur
Et depressum elabitur
Transmutato tempore,</p>	<p>3. Cracoviensem⁶ filium,
Fulgentem velud lilium
Ac de numero milium⁷
Cunctis preferendum.</p>
<p>2. Puerilem miliciam²,
Perargutam³ periciam,
Regencium industriad⁴,
Eduxit⁵ in opere</p>	<p>4. Octo dierum spacium
Hoc sustinet solacium⁸,
Post hoc regis pallacium
Plagis feriendum,</p>
5. Nam[que]⁹ regis elleccio
Fit¹⁰ studii neglectio
Ac desolatur¹¹ leccio
Tota septimana.

Rkps Bibl. Narodowej w Warszawie, sygn. Kras. 52. (Z nutami). Wiek XV.

Wydania: M. Szczepańska, *Do historii muzyki świeckiej w XV stuleciu*. „Kwartalnik Muzyczny” z. 5 (1929), s. 2. (Strofy 2 i 3 przedstawione). — R. Ganszyniec, *Echa pieśni goliardowej w Polsce*. „Przegląd Humanistyczny” 1930, z. 2, s. 188—190. — Z. Jachimecki, *Na marginesie pieśni studenckiej z XV wieku*. Kraków 1930, s. 7.

¹ Tytuł dod. edytor. — ² *Puerilis milicia* popr. Ganszyniec. — ³ *per argutam* popr. Ganszyniec. — ⁴ *industria* popr. Ganszyniec. — ⁵ *hanc eduxit* rkps, Szczepańska, Jachimecki; *hoc eduxit* popr. Ganszyniec. — ⁶ *Cracovie* Szczepańska, Ganszyniec, Jachimecki. — ⁷ *militum* rkps, Szczepańska, Ganszyniec, Jachimecki. — ⁸ *solsticium* rkps, Szczepańska, Ganszyniec, Jachimecki. — ⁹ *Nam* rkps, Szczepańska, Jachimecki; *Nam[que]* popr. Ganszyniec. — ¹⁰ *Et fit* Szczepańska, Jachimecki. — ¹¹ *desolat* Szczepańska, Jachimecki.

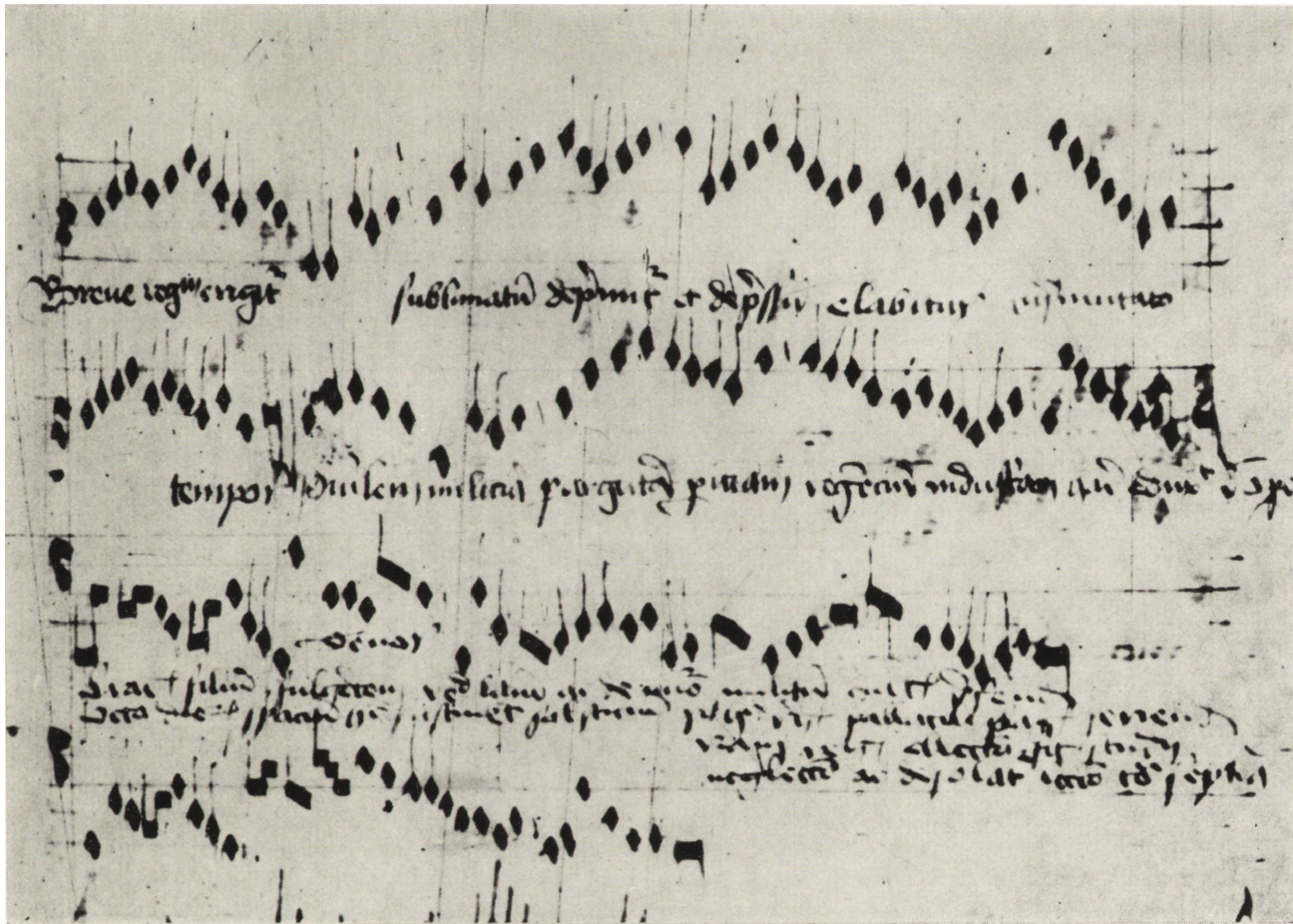
2

METRA DE SANCTO GALLO

- Auram discernit alas¹ gallus quoque pandit
Cantu vocali nec in hoc invidet nulli.
Vultis nunc scire quare modo dantur galli?
Custos est noctis, cantans se verbere cedit
⁵ Reperiens granum gallus communicat illud.
In festo Galli volo, ut dantur michi galli;

- Exhinc surgit mos ² · magistro ³ tradere gallos,
 Ut bene doceat eum cognoscere constat.
 Doctor sic faciat opere, quod predicat ore;
 10 Non sine causa mos est tradere doctori gallos
 Iste vetus geminos [est] ⁴ doctori dare gallos;
 His gallis ⁵ pueri celebrant solennia Galli,
 Hoc festum simplex solet pueris esse duplex.
 De mundi valle trahe nos ad sidera, Galle!
 15 Gallos afferte, si vultis ludere certe;
 Ut cras ludatis, omnes gallos habeatis,
 Et bene maturos, ad pugnandum valituros,
 Et impinguatos et bene calcariatos ⁶
 Sumite gallos, tollite magnos et bene pinguos,
 20 In festo Galli faciunt sua prelia galli.
 Porta album gallum, qui proclamat ad duellum,
 Nigrum ⁷ porta gallum, qui cum albo exercet prelium ⁸,
 Vel porta alium, qui sciret facere prelium,
 Et aliqui nigrum dicunt ad pugnandum fore pigrum,
 25 Actamen niger ad pugnandum non est nimis piger,
 Vel porta ruffum, si vis optinere triumphum,
 Vel sincopatum, si vis optinere ducatum.
 Qui caponem tulerit, regis marchio erit
 Et alii gallinas loco galli ferte binas.
 30 Qui gallum tulerit servus semper regis erit.
 Non porta parvum, si vis optinere caternum ⁹.
 Auca est bona, que est scolastica corona,
 Fer aucam bonam, si vis obtinere coronam.
 Qui aucam tulerit, cocus regis erit,
 35 Qui portabit kurzeyam, stabit ante vyerzeyam,
 Qui capram tulerit, hic histrio regis erit,
 Qui kopacz tulerit, zelotipes ¹⁰ regis erit ¹¹,
 Vel eciam agnum, si vis regere bene regnum,
 Vel si vis porcellum, quia mox intrabit duellum.
 40 Ex more veteri puerilis concio ¹² cleri
 Ipso die Galli iubet unum de grege tolli
 In regionibus tamen, quo pueri per festum dierum
 Ludere se iungunt, huius caput infula cingat.

 Serve Jhesu Cristi, scis, quia ipse puer fuisti
 45 Et furiose lusisti cum rege, sicut et isti.
 Non irascaris, quod puer esse probaris,
 Non tibi sit durum largire pueris cor tuum ¹³.

[*Cantilena scholarium*] (inc.: „Breue regnum erigit”)

Metra de sancto Gallo

I mea discessit ab gallo q̄ pandis
Cantu vocati me in hoc m̄p̄d̄e vlti
vlti me fac̄ quā s̄d̄ d̄ant̄ gallo
vlti d̄ vlti cantant̄ se vlti adis
reperunt̄ quā d̄ gallo comm̄m̄ d̄ d̄
I p̄sto gallo vlti n̄ d̄ant̄ m̄d̄i gallo
Et h̄m̄ s̄m̄ḡi m̄s̄ h̄d̄e h̄d̄e gallo
n̄ v̄m̄ d̄ant̄ s̄m̄ cognate constat
d̄ant̄ s̄m̄ fac̄ op̄ q̄ d̄ant̄ v̄m̄
n̄ s̄m̄ m̄s̄ s̄m̄ v̄m̄ d̄ant̄ gallo
I v̄m̄ s̄m̄ m̄s̄ d̄ant̄ d̄ant̄ gallo
h̄m̄ gallo s̄m̄ v̄m̄ s̄m̄ gallo
h̄m̄ s̄m̄ s̄m̄ s̄m̄ s̄m̄ s̄m̄
De m̄d̄ v̄m̄ v̄m̄ n̄ s̄m̄ gallo
v̄m̄ v̄m̄ s̄m̄ s̄m̄ s̄m̄ s̄m̄

Metra de sancto Gallo (1)

Et cum habet omnes gallos tractat
 et bene instructos ad pugnam valentissimos
 et impingentes a bene coloratis
 Summo gallos tollit magnos et bene pinguissimos
 pinguissimos gallos facit sua plura gallos grande
 porta abbi gallo q proclamans ad duellum
 impio pona gallo q ad alio equos plures
 ut pona alius q sicut facit plures
 et utique impio dicit ad pugnam q per
 dicit impio ad pugnam no e immittit pingu
 ut porta dicitur si vult obtine triumphu
 et principatu si vult optine ducatu
 Qui capere vult regni marchis est
 et alij gallos cum gallo pona ducatu
 Qui gallo tulerit hunc sp regis est
 non porta pona q si vult optine corona
 anca est bona que est prolatica corona
 pona anca bona si vult obtine corona
 Qui anca tulerit coram regis est
 Qui portabit linguas pona anca vixit regis
 Qui capere vult hunc hystero regis est
 ut est regis si vult regis bene regum
 et si vult gallo q non integrit duellu
 I non alius pona tunc dicit
 qui die gallo tulerit cum de grege tolli
 regis tulerit in quo pona p fcti dicit
 tulerit si regis hunc capere vult regis
 Qui capere vult hunc regis tulerit

Metra de sancto Gallo (2)

Et tunc tu qui pater ipse pater fructu d
Et tunc tu qui pater ipse pater fructu d
Et tunc tu qui pater ipse pater fructu d
Et tunc tu qui pater ipse pater fructu d

Metra de sancto Gallo (3)

Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti
Ad festa regis incliti

[Cantilena scholarium] (inc.: „Ad festa regis incliti”)

Antiphonam dominicam
 Responsorium pauperum in
 honorem et victoriam in
 scholasticorum strenuissimos
 passimque fortissimos gestis
 anno 1710 salutis

Deus factus miser
 nos ut daretis comedere et bi
 bere no bis. Quia miser
 a te dnat in bursa m

Responsorium pauperum (1)

si dabit nobis et si non
dabitis pateres non refer
remis' no bis. Ina

Responsorium pauperum (2)

& pistola preoptima
In illis
quoniam signum invariabilem atque hinc
fulvius benevolentiam salutaris spiritum prohibet
Ad vos inveni legat hic seronum vos in
restituendo minus enim quod potius eorum
populi curam manum suscipit quam dat
multorum varian pluralitas seronum
inchoata clamant in sola inveni nil est eundem
dicens bibere quodammodo seronum pro via sunt
exorant sed sunt curant nos et sequitur
Dum signum ad vos clamantur deo benigne quod
seronum potius pane vespere mane Ob hoc
inopiam potius dignum submittit manum in
sacrum et hoc si fuerit conatus dei est
dum abque inveni subdit et qualiter hoc
inveni possit. Ab hoc inveni inveni locet vos
in vobis inveni et dicit inveni dat et est in
quo inveni sigillo inveni superposito Appare inveni
inveni et vos inveni habet. Si aut inveni
inveni sigillum inveni inveni. Inveni
Nihil inveni inveni inveni inveni inveni

Epistola preoptima in illos

146
17. 1. 1. 1. 1.

H'atme

Beide groz vns elyne o duz dyne/ mit enes frewt sich gemeyne. Vnnd nup beuene
dy do sine ewre hure. O cocht qm fur dy do vollen lobm wacke. in sedu coris eristunt
Ihm vnu lile kuis. Dazem hanc l'aput avos gauten avn h'apm. gen. et mico q' p'iant
vnd h'm ewe h'atme. Per h'atme vnu. Iegm namem ist m'at genat qui e de curia coru
Vier do vns ick vns gebm. ap'ica v'p'ach :-
Dus beozer dy ist groz d'mea rogates. Vnd onch vnf weyrmaz vna q' d'ona petentes
Vier do vns ick vns gebm. huc deus evellit nos. De sum d'offigen lobm ad sum eulne honoie
Dzome aller lobm h'et'qm avn. Dne pietas mollit. Al' dy s'om ewigs lon addiudu d'ona f'moie
Vnd vns sprechm alle. Ho du tezzid' mit genere. St'ime p'at'le vacone d'omq' quize
Vns elg'm mit gansem h'm. Dmug Dezent vns loben groz. S'm'qm d'ast'ub ne q' d'eda
Nenne vns wenig h'm. D'ego el'encus. Das loze vor eues v'ot'ay q' p'ama sp' q'abe
Dus vnd mag gesien. ut. Tulen. Al' m'ag' m'ag' v'ot'ay q' p'ama sp' q'abe
Vren vns ist gegeben. In ihu. D'no. v'at'ic' qu' lobm. St'um' pan' co'it'd'ano
Vnd h'offm gemeyne. Avn e' i'als beyde groz vnd cleze. D'et v'me' sint' in vno
Das vns kenne. Das zur D'ausp'ack. qu' d' ewig' s'ekar. p'et' caput' q' f'idelit'
Das vns allen werde gegeben. D'ag' p'lane. Das ewig' lobm. D'ua. I' p'v' D'ime.

**Observantius d' scilicet
Symoēs sup que storz
Biblia m'ista
Tentata q' iudeos d' h'uate &
de mo p'ama d' interd'ictu**

I: p'u' s'onoz. 104
104 p'v' t'v'ra

[Epistola scholarium]

Bibulus 3

Bibulus de p. bibulo collecta

Cuius qui per. Veritatem. hunc. Quibus. inter.
 capta. inter. hunc. Quibus. pro. ut. qui. de.
 que. per. qui. bibent. salis. esse. in. potest. per.
 cum. qui. sapit. in. hunc. dicit.

Rusticorum collecta

Dicitur. hunc. dicit. qui. vel. in. hunc. in.
 hunc. sed. rustorum. domos. et. papinam.
 de. condiam. hunc. et. rustorum. hunc. de. ut.
 de. omni. laborant. hunc. dicit. et. cum. qui.
 ex. hunc. hunc. et. in. hunc. hunc. hunc.

De sancto Bibulo collecta. — Rusticorum collecta

Deo gratias in nos pro sumis de labori rustorum
 fac nos deo hunc in hunc hunc, et ut
 hunc hunc hunc hunc hunc hunc hunc hunc

[Deo gratias]

1. Rusticus dicitur pars illius Aristotelis qui est
inceptione in istis mensurabilibus quod est in istis
Rusticus est illius cuius mensura est in istis
Qualitas appellatur quod sit sitis et sic appellatur
Rusticus una semper sequitur sua forma Rusticus
est sitis estis et mensura
Compatibilis est in materia in istis
Rusticus est in istis quia mensura est in istis
Mensura est in istis mensurabilibus in istis
Rusticus mensura est in istis mensurabilibus
Istis sunt quod in istis mensurabilibus
Rusticus est in istis mensurabilibus
Istis sunt in istis mensurabilibus in istis
Rusticus est in istis mensurabilibus

[Grammatica Rustici] (1)

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok 1503.

¹ *discernunt ale* rkps. — ² *mos hodie* rkps. — ³ *magistro* nadpis. — ⁴ *est* dod. edytor. — ⁵ *nos gallos* rkps. — ⁶ *calcaratos* rkps. — ⁷ *magistro* rkps. — ⁸ *grande* nadpis. na marg. ze znakiem przeniesienia po *prelium*. — ⁹ *caternam* rkps (*cater-num*, zgodnie ze średniowieczną wymową = *quaternum* 'czworaka' lub 'w czwór-nasób'). — ¹⁰ Do *zelotypes* nadpis. glosa: *mylossnykyem*. — ¹¹ Cały wers dopis. u dołu strony, ze znakiem przeniesienia. — ¹² nadpis. glosa: *i. e. gaudium*. — ¹³ *unum cor* rkps.

3

[CANTILENA SCHOLARIUM]¹

[Transliteracja]	[Transkrypcja]
Ad festa regis incliti, gdzye krole wybyerayą Solentur et letentur veschele szpyevayą	Ad festa regis incliti, Gdzie krole wybierają, Solentur et letentur, Wiesiele śpiewają,
⁵ Cuius regnum proximum yedno do thego dnyą Longius duraturum daley szadnego dnyą	Cuius regnum proximum Jedno do tego dnia, Longius duraturum Dalej żadnego dnia.
¹⁰ Inconsueti nec bellaces ² bocz wagrzech nyebywały Sed in schola sedentes tamo sząm paszany	Inconsueti nec bellaces, Boć w Węgrzech nie bywali, Sed in schola sedentes Tamo są pasani.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1678. Rok 1508.

¹ Tytuł dod. edytor. — ² *Et bellares* (?) rkps.

4

RESPONSORIUM PAUPERUM
CRISTI SOCIORUM ET VICTORUM MILITUM SCHOLASTICORUM
STRENUISSIMORUM
PASZANYCH KOKOSZYMI GELTHY
ANNO 1510 SALUTIS

1. Defectus misit nos ad vos,
Ut daretis comedere et bibere nobis,
Quia miseria regnat in bursa nostra.

2. Gloria erit vobis, si dabitis nobis,
 Et si non dabitis, grates non referremus,
 Quia [misera regnat in bursa nostra] ¹.

Rkps Bibl. Seminarium Duchownego w Kielcach, bez sygn. (Z nutami). Rok 1510.

¹ Tekst w klamrach dod. edytor.

5

EPISTOLA PREOPTIMA IN ILLOS

- O domini digni, venerabiles atque benigni,
 Cultores honestatis, salvete, speculum probitatis.
 Ad vos nostrorum legat [nos] ¹ ius sociorum
 Vos non contemnendo munus vestrumque petendo.
 5 Tedium postponite, cartam nostram suscipite,
 Quam dat multorum necnon pluralitas sociorum;
 In choro clamantes, in scola iacentes,
 Nichil eodem comedentes necnon bibere habentes,
 Deum pro vestra sanitate exorantes,
 10 Sed fames cruciat nos, ut sciatis.
 Ergo, domini digni, ad vos clamamus voce benigna,
 Quia caremus potu, pane vespereque mane.
 Ob hanc inopiam petimus, dignemini subiuvare nostram miseriam.
 Et hoc si feceritis, consortes Dei eritis,
 15 Deum absque mora videbitis
 Et qualibet hora eum possidebitis,
 Ob hoc enim munus locet vos in celis trinus et Deus unus.

- Datum et actum in quarto angulo, sigillo nostro suppenso.
 Appenso nostro credatis et nos in mente habeatis,
 20 Si autem non credatis ², sigillum nostrum inspiciatis.
 Anno Domini Millesimoquingentesimo octavo etc.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok 1508.

¹ nos dod. edytor. — ² creditis rkps.

5a

[EPISTOLA SCHOLARIUM LATINE]¹

- O domine digne, venerabilis atque benigne,
 Scholares qui sunt, in scola Corporis existunt,
 Cartam hanc legant, cum nunccio quoque presentant,
 Per baiulum unum, qui est de turma eorum,
 5 Munera rogantes vestra quoque dona petentes.
 Hunc Deus extollit ad summum culmen honoris,
 Quem pietas mollit ad dandum dona favoris.
 Non diu tardare, rationem² dicimus, quare:
 Sumus³ detenti, ergastulo nuncque⁴ sedenti.
 10 Ergo clamemus, quia⁵ pauca semper habemus,
 Ut gratulemur unanimiter atque letemur;
 In Jhesu domino fruimur pane⁶ cottidiano,
 Qui est in celo det vivere simul in uno,
 Quisque in celis partem capiatque fidelis.
 15 Ob hoc solamen dicamus pariter: Amen.

Ex parte sociorum Scole Corporis Cristi.

Rkps Bibl. Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. I F.600, wykł. przednia. Po r. 1451.

Wydanie: J. Klapper, *Mitteldeutsche Texte aus Breslauer Handschriften*. 5: *Bettelied Breslauer Studenten*. „Zeitschrift für deutsche Philologie” t. 47 (1918), s. 93—94.

Poszczególne wersy tego łacińskiego utworu podane są w rękopisie na przemian z wersami niemieckimi. Klapper opublikował całość jako pieśń łacińsko-niemiecką. Ponieważ jednak są to dwa odrębne utwory, oddzielamy tutaj tekst łaciński (5a) od niemieckiego (5b).

¹ Tytuł dod. edytor. — ² *recione[m]* Klapper. — ³ *Simus* rkps, popr. Klapper. — ⁴ *nunquē* Klapper. — ⁵ *quod* Klapper. — ⁶ *pan* rkps, popr. Klapper.

5b

[EPISTOLA SCHOLARIUM GERMANICE]¹

Beyde groz vnd cleyne, mit euch frewt² sich gemeyne,
 Dy do synt ewir knecht, dy do wellin lebin recht,
 Thun ewir libe kunth, aws gantczem³ eren hertczin⁴ grunt
 Vndt thun euch bekant, seyn namen ist nicht genant⁵

- 5 Vnser ⁶ begere dy ist groz Vnd ouch vnser ⁷ metgnoz.
 Wer do vns icht wil gebin noch desim dorftigen lebin
 Dorumme allir libin ⁸ heylgin ⁹ cron sal seyn seyn ewigis ¹⁰ lon,
 Vnd wir sprechin alle mit ganzir ¹¹ stymme schalle,
 Wir clagin mit ganzem hertczem ¹² vnd leyden grosin smertczin
 10 Wenne wir wenig han das ¹³ loze wir euch vorstan
 Das vns mag geschen alze wir mogin yehn ¹⁴
 Wen vns ist gegeben naturlich czu lebin
 Vnd ¹⁵ hoffin gemeyne beyde groz vnd cleyne,
 Das wir komen ¹⁶ dar czu der engil schar,
 15 Das vns allen werde gegeben das ewige lebin.

Proweniencja i wydanie jak w poz. 5a.

Tekst przytoczono tu w transliteracji, z zachowaniem wszystkich szczegółów graficznych; wprowadzono tylko interpunkcję.

¹ Tytuł dod. edytor. — ² *freut* Klapper. — ³ *ganzem* Klapper. — ⁴ *herczen-grunt* Klapper. — ⁵ Po w. 4 przekreśl. wyrazy: *Wer do vns wil gebin Munera rogantes etc.* — ⁶ *Vnsser* Klapper. — ⁷ *vnsser* Klapper. — ⁸ *lebin* Klapper. — ⁹ *heylgen* Klapper. — ¹⁰ *ewiges* Klapper. — ¹¹ *ganczer* Klapper. — ¹² *hertzen* Klapper. — ¹³ *daz* Klapper. — ¹⁴ *yehen* Klapper. — ¹⁵ *Und* Klapper. — ¹⁶ Po *komen* przekreśl. *das*.

6

LATINALE DE STATU SCOLARIUM

- Cupientes discere debent hec mente tenere:
 Doctoribus obedire et fideliter servire
 Et maiores honorare, cunctis se humiliare,
 Ludos nocivos precavere et libros assidue scribere,
 5 Aliena dimittere, nunquam aliquid subtrahere,
 Cum nullo litigare nec vindicans nec increpare,
 Lectiones visitare et ocium semper vitare,
 Res inventas reddere, nullum debes percutere,
 In schola nichil vendere sine scitu vel emere,
 10 Quod nocivum ¹ linque, secteris et utile quidque,
 Habens precium solvere, nullo iure retinere,
 Virtutem non negare mendacia quoque vitare,
 A scholis nichil absentari nec in scholis ociari,
 Palmeterium portare, nunquam Polonisare,

- 15 De nocte non clamare, tempore determinato dormire,
 Chorum visitare in choro pulcre stare,
 Mores inferre, senioribus caput inclinare,
 Nullum debes blasphemare nec turpiter increpare,
 Cum licencia² exire similiter et introire,
- 20 Vias malorum dimittere, tabernam precavere,
 Sepe rogare, rogata tenere, retenta dare,
 Hec rare faciunt discipulum superare.
 Doctior magis eris, si [quod]³ nescis queris,
 Si nunquam queris, raro magister eris.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok. 1508.

¹ Lekcja wątpliwa. — ² *licencia* rkps. — ³ *quod* dod. edytor.

7

DE SANCTO BIBULO COLLECTA

Deus, qui per virtutem sancte Cervisie multorum capita turbare fecisti, concede propicius, ut qui de hac potagine biberit, salvus esse non poterit. Per eum, qui scripsit, in s[ecula] s[eculorum]¹. Amen.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok. 1508.

¹ Skróty rozw. edytor.

8

RUSTICORUM COLLECTA

Omnipotens sempiternus Deus, qui nos non fecisti rusticos, sed rusticorum dominos, et perpetuam discordiam clericorum et rusticorum fecisti, da nobis, [ut]¹ de eorum laboribus semper vivere et cum eorum uxoribus habitare et in bonis eorum semper frui mereamur.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok. 1508.

¹ *ut* dod. edytor.

[DEO GRATIAS] ¹

Deo gracias, qui nos semper sacias de labore rusticorum,
 fac nos eciam vivere cum uxoribus eorum,
 et ut corpora earum ² requiescant sub corporibus nostris in pace.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok. 1508.

¹ Tytuł dod. edytor. — ² W rkpsie *earum* popr. na *eorum*.

[GRAMMATICA RUSTICI] ¹

RUSTICUS.

QUE PARS? Nomen; dyabolicum.

QUARE? Quia est ineptus, insulsus, incurabilis, quia
 est mendax.

WERSUS:

Rusticus est fallax, tristis, nequam ² quoque mendax.

QUALITATIS? Appellative ³. Quia sicut factus est, sic appellatur.

WERSUS:

Rustica natura semper sequitur sua iura.
 Rusticus est factus clerico semper inimicus.

COMPARATUR? de una malicia in aliam.

WERSUS:

Rustice ⁴, cede retro, quia nescis credere Cristo.

MOVETUR? de una turpitudine in aliam.

WERSUS:

Rusticus nutrices semper sequitur meretrices.

GENERIS? Asinini. Quia in omnibus rebus assimillatur asino.

WERSUS:

Asinus est rustico ⁵ similis, tibi dico.

NUMERI? Singularis. Quia illud, quod alio placet, sibi displicet.

WERSUS:

Displicet hoc rustico, quod cunctis placuere.

FIGURE? Bicomposite. Quia nullius est figure, quia nec compo-

nitur cum Deo nec cum dyabolo, sed est monstrum
mira⁶ natura⁷.

CASUS? Nominativi. Quia sicut omnes obliqui descendunt a no-
minativo, sic etiam omnes malicie descendunt a rustico.

WERSUS:

A rustico singule descendunt malicie nequicie.

DECLINACIONIS? Secunde. Quia antequam gallus cantat, rusticus
bis vel ter merdat.

ET DECLINATUR SIC:

NOMINATIVO: Hic rusticus laboriosus turpissimus.

WERSUS:

Uxor eius semper prolis insistere curat.

GENETIVO: Huius rustici clericorum aselli.

WERSUS:

Rustice, fac aratrum suum, ut possis collere agrum.

DATIVO: Huic rustico asello asellato.

WERSUS:

Dum rusticus agrum collit, clericus uxorem sibi stringit.

ACCUSATIVO: Hunc rusticum⁸ laboriosum turpissimum.

WERSUS:

Rustice callose, cunctis populis odiose,

Cur se⁹ formose vis sociare rose.

VOCATIVO: O rustice, nullius amator.

WERSUS:

Nescit Deum collere rusticus se pede celle.

ABLATIVO: Ab hoc rustico nullam virtutem habente.

WERSUS:

Rusticus est plenus viciis et semper egenus.

ET PLURALITER CARET, SED CETERIS VICIIS ABUNDAT.

GENETIVO: Horum rusticorum pessimorum, eorum mente semper
dyabolice cogitante.

WERSUS:

Rusticus est miser et undique clerico piger,

Unde obrobium hominis et abiectio plebis.

[WERSUS:]¹⁰Rustice, tu grosse, fac tua fersula grosse¹¹.[DATIVO: Caret, quia nunquam dat, nisi quando oportet, sed libenter recipit]¹².ACCUSATIVO: Hos rusticos, et ipse factus est quasi bos, nisi¹³ quod ei cornua desunt.

VOCATIVO: O rustici nunquam leti, sed semper tristes.

WERSUS:

O rustice tristis, qui nunquam letus haberis,

Miserimus homo privatusque ab omni bono.

ABLATIVO: Ab his rusticis quadratis et nunquam clericorum amicis.

WERSUS:

Dum mare siccatur et demon ad astra levatur,

Tunc vix rusticus fit clero bonus amicus.

Rkps Bibl. Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, sygn. 1578. Rok. 1508.

P. Lehmann (*Die Parodie im Mittelalter*. Stuttgart 1963, s. 197—198) opublikował tekst podobnej „gramatyki wieśniaczej” — na podstawie dwóch XV-wiecznych rękopisów Staatsbibliothek w Monachium (*Cod. Lat.* 18287 i *Cod. Lat.* 15602). Tekst powyższy jednak odbiega tak znacznie od wersji przekazanej przez rękopisy monachijskie, że można go uznać za odrębny utwór.

¹ Tytuł dod. edytor. — ² *nequaquam* rkps. — ³ *appellatur* rkps. — ⁴ *Rustice cred.* rkps. — ⁵ *Rusticus est asino* rkps. — ⁶ Lekcja wątpliwa. — ⁷ Toż. — ⁸ *rusticum wersus* rkps. — ⁹ *me* rkps. — ¹⁰ Dod. edytor. — ¹¹ Wers bez zmian przejęty z *Antigamerata* Frowina. — ¹² Dat. pl. uzupełnia edytor według Lehmann a. — ¹³ *id* rkps.